

הרב יואל פרידמן

ערלה בצמה נפוליטוס שמיועד לתעשיית הקוסמטיקה

שאלה

נטעו בערבה צמה נפוליטוס לצורכי ייצור מוצרי קוסמטיקה. האם יש בו איסור ערלה?

א. מהו פרי

הנפוליטוס הוא מין קקטוס ללא קוצים, שיש לו גם פירות כעין הצבר. אמנם אין רגילים לאכול את הפירות אלא העלים הצעירים של הצמת, ובמקסיקו זהו מאכל לאומי. כמו כן יש בעלים גם סגולות רפואיות ומועילים להורדת כולסטרול חומצות שומן וסוכר בדם. חיוב ערלה בנפוליטוס נידון בהרחבה בספר 'התורה והארץ'.¹ השאלה המרכזית היא מה מוגדר כפרי מבחינת הלכות ערלה, שכן נאמר מפורש במשנה² 'וערלתם ערלתו את פרו' - רק הפרי אסור באכילה ובהנאה, ואילו העלים אינם אסורים. בשאלה זו מובאת שם³ מחלוקת: מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל סובר שהחלק הנאכל הוא הפרי. הוא מוכיח זאת מהלכות ברכות, שמברכים על העלים הנאכלים 'בורא פרי האדמה' ולא 'בורא מיני דשאים', ומכאן שגם עלי חסה למשל נחשבים 'פרי' מפני שהם נאכלים. לדעת מו"ר הגר"י אריאל שליט"א, החלק הנזרע הוא הפרי כמקובל בבוטניקה, שהזרע הוא הפרי, והוא האחראי להמשכיות הצמת.⁴ ולענ"ד יש בכך מחלוקת ראשונים בין הרשב"א לבין הראב"ד בהקשר לאיסור ערלה בוורד, ודנתי שם גם בצמחי הצלף וקני הסוכר. ולמעשה המסקנה הייתה שיש להחמיר ואף מו"ר הגר"י אריאל שליט"א כתב שיש להחמיר כדין 'ספיקא דאורייתא' - לחומרא.

אמנם בנדון דידן ייתכן שיש סיבה להקל, וכדלהלן. בדרך כלל נהוג לאכול את פירותיהם של עצי פרי ובסתמא הם גם ניטעים לשם אכילת הפירות, ואסורים באיסור ערלה, אך התורה חידשה⁵ שמחשבה שמיעדת את העץ לסייג בעת הנטיעה פוטר. עץ שאינו מיועד לאכילת הפירות - פטור לגמרי מאיסור ערלה. אך יש בירושלמי⁶ דוגמאות לעצים שייעודם אינו ברור כגון חרובי צלמונא וחרובי גידודא, שהפירות אינם לגמרי למאכל ולכן

1. התורה והארץ ה, עמ' 119-128.

2. משנה, ערלה פ"א מ"ז.

3. שם.

4. שם, ונדפס מחדש בשו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 267-270.

5. ירושלמי, ערלה פ"א ה"א.

6. שם, ה"ב.

רק 'מחשבת חיוב' הופכת אותם לעצי פרי שחייבים בערלה.⁷ לגבי הנפוליטוס, אמנם במקסיקו העלים הם מאכל לאומי ואוכלים אותם בסלט או מטוגנים כשניצל, ואף שבארץ ישראל נוטעים אותם בדרך כלל ליעוד זה אך בוודאי אין רגילות לאכול את העלים כמו במקסיקו. לכן ייתכן שבארץ ישראל אם נוטעים אותם לצורכי ייצור קוסמטיקה אין צורך במחשבת פטור כדי להפקיע מן הצמח שם עץ מאכל, אלא די בכך שאין מחשבת חיוב ולא ייעדו את העלים לאכילה. לכן גם הגר"ש ישראלי, שמחשיב עץ שאוכלים את עליו לעץ פרי, יודה בנדון דידן שצמחי הנפוליטוס הנ"ל אינם עץ פרי, כי נטעו צמחים אלו לצורך ייצור קוסמטיקה וגם אין מדובר בצמח שכולם אוכלים את העלים כנהוג במקסיקו.

ב. נוטע לשם ייעוד צדדי של הפירות

אף אם נאמר שאכן העלים של הנפוליטוס הם ה'פרי', ולכן הצמח נחשב עץ פרי, הרי בנדון דידן אין נוטעים את הצמח לצורך אכילת העלים אלא לייצור בתעשיית הקוסמטיקה. ועל כן יש לדון בדין 'נוטע לסייג' - הנוטע עץ פרי למטרה צדדית ולא לצורך אכילת הפירות. על פי המבואר במשנה⁸ הנוטע לסייג ולקורות - פטור מן הערלה. ואמנם נדון דידן שונה מהדין המקורי של 'נוטע לסייג', שמטרת הנטיעה אינה לצורך הפירות אלא לשם גדר או לצורך העצים להסקה וכדו'. יסוד הפטור בנוטע לסייג הוא שפוקע שם מאכל מן העץ. אך בנדון דידן הרי הוא רוצה את הפרי אלא שרוצה אותו למטרה שולית ולא לצורך אכילתו. בכך דן הירושלמי (פ"א ה"א): 'רב חונא שאל אתרוג שנטעו למצותו מהו שיהא חייב בערלה'. ובהמשך מבואר שבמקרה זה חייב בערלה משני טעמים: (1) אף שנטע למצוותו מכל מקום 'רוצה הוא בפריו ואינו רוצה בעצו'. (2) אילו היה רוצה בעצו 'אין אדם יוצא ידי חובתו בחג'. השאלה היא ממה נובע הפטור של נוטע לסייג - האם בגלל שהוא לא נוטע עץ מאכל או בגלל שהוא אינו רוצה את הפרי. לפי הטעם הראשון לעיל שבנוטע למצווה 'רוצה הוא בפריו', נמצא שבכל מקרה שרוצה את הפרי גם אם לצרכים של קוסמטיקה - חייב בערלה. אך לפי הטעם השני שכדי לקיים מצוות ארבעת המינים צריך האתרוג להיות עץ מאכל, כשמייעד את ה'פירות' (העלים הנחשבים פירות) לקוסמטיקה אין זה למאכל ולכן פטור.⁹ ולמסקנה בדרך כלל במקום ספק יש להחמיר, אך בנדון דידן צ"ע כי יש כאמור צדדים נוספים להקל.

7. סברה זו נאמרה לדעת ריש לקיש שהמרכיב על גבי סרק מונה משעת ההרכבה, ובהקשר לחרובי צלמונא מודה שמשעת הנטיעה; וזו לשון ביאור הגר"א: 'דדוקא דברים שהן באין במחשבה פי' אם חישב עליהן לאכילה הוי אוכל אז אינו ההרכבה [ההרכבה] כאילו היא תחילת נטיעה. אבל ערבה פי' אם הבריך [הרכיב] בערבה פי' שאינו אוכל כלל הוי כאילו נטוע בארץ פי' ומונין לו מתחילת ההרכבה [ההרכבה]; ועי' במאמרי, התורה והארץ א, עמ' 113, שרבים הפוסקים כריש לקיש.

8. משנה, ערלה פ"א מ"א.

9. עי' בפירוש הרש"ס לירושלמי, שמפרש שיש שני תירוצים בירושלמי; וכן כתב בפירוש באור שמח, הל' לולב פ"ח ה"ב, שלפי התירוץ השני 'כשהוא נוטע למצוותו הריהו כנוטע למאכל'; וכן חזו"א, הל' ערלה סי' א ס"ק ו, לפי תירוץ ב' שהוא דין מיוחד במצוות ארבעת המינים שבה נאמר 'פרי עץ הדר'; 'משום דרחמנא קרי' פרי'; ועי' בשו"ת הר צבי, זרעים ב' סי' ה שנוטה לאסור בכל מקרה שנוטע לצורך הפרי

ג. ערלה מחוץ לגבולות עולי בבל

ערלה בארץ ישראל אסורה מדאורייתא, ואילו בחו"ל היא אסורה מהלכה למשה מסיני.¹⁰ המשמעות היא שישנן קולות בערלת חו"ל שאינן קיימות בערלת ארץ ישראל, כגון שבארץ ישראל מחמירים בכל ספק ערלה כדין ספק דאורייתא - לחומרא, ואילו בחו"ל מקילים. להלן נדון אם יש הבדל נוסף בהקשר לאיסור הנאה בערלת חו"ל. יש חלקים של הערבה שבוודאי נחשבים כגבולות עולי מצרים, ונראה שיש שם איסור ערלה כדין ערלה בארץ ישראל, מפני שערלה אינה תלויה בחלות 'קדושה ראשונה' ו'קדושה שניה', שכן ישראל התחייבו באיסור ערלה מיד בכניסתם לארץ. הגר"מ סולוביצ'יק מסביר שיש מצוות שתלויות בקדושת ארץ ישראל ויש מצוות שתלויות ב'שם ארץ ישראל'¹¹ כגון חלה וערלה, כי כאמור בערלה נתחייבו ישראל לפני כיבוש וחלוקה.¹² הוא מזכיר מצוות נוספות שתלויות ב'שם ארץ ישראל' כגון סמיכת חכמים ועוד. לאור זאת, הסיק מו"ר הגר"י אריאל שליט"א שהערבה כולה היא בוודאי חלק מא"י המובטחת גם בחלק הדרומי שלה,¹³ 'שם ארץ ישראל' עליה, ולכן חייבים שם בערלה מן התורה. אף שהדברים מסתברים, הפוסקים התייחסו בהלכות שונות ל'שם ארץ ישראל' רק בהקשר לגבולות עולי מצרים.¹⁴ לדוגמה, כותב הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ד ה"ו): 'וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה **עולי מצרים** ראויה לסמיכה'. לכן ייתכן אולי שמחוץ לגבולות עולי מצרים יהיה חייב בערלה כדין ערלה בחו"ל, רק מהלכה למשה מסיני ולא מדאורייתא. ובאמת כך כתב מו"ר הגר"ש ישראל¹⁵ אליבא דהרמב"ם שאיסור ערלה חל מיד בכניסת עם ישראל לארץ ישראל,¹⁶ אך 'שם ארץ ישראל' הוא רק במקום שכבשו בהמשך, כדברי הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ב): 'ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל'. ולפי זה מקומות שמשתייכים לגבולות ההבטחה ולא נכבשו, אינם בכלל ארץ ישראל לעניין ערלה, והרי הם אסורים מהלכה למשה מסיני ולא מדאורייתא.

-
- גם אם אינו למאכל; ועי' במאמר הרב עזריאל אריאל, התורה והארץ ה, עמ' 112-118; ועי' במאמר הרב יהודה הלוי עמיחי, אמונת עתיד 65 (תשס"ו) עמ' 46-54.
10. קידושין לט ע"א; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"ה-ה"א.
11. שיעורי הרב על מסכת חלה וענייני מצוות התלויות בארץ, עמ' קכו-קכט; מועדי הרב, מאמר הרב ש"ז פיק, עמ' 226-248.
12. משנה ערלה פ"א מ"ב; וכן פסק החזו"א, הל' שביעית סי' ג ס"ק יב ושם ערלה סי' א ס"ק יא; בניגוד לדעת המשנה למלך, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"א, עפ"י תוס', יבמות פא ע"א ד"ה מאי. לגבי מחלוקת זו אם ערלה בזמן הזה דאורייתא כי לא תלויה בכיבוש או מדרבנן כי בטלה קדושה לאחר החורבן, ראה מקורות רבים בנטע הילולים, עמ' כג, זרע גד ס"ק כ; וע"ע ספר התרומה, הל' חלה מהד' פרידמן, עמ' 110-111 הערה ו; הלכות הארץ, עמ' 125 והערה 25.
13. אמונת עתיד 53 (תשס"ג), עמ' 35; וכן כתב הרב אהרון סולוביצ'יק, 'קדושת א"י ושם א"י', בית יצחק יג (תשכ"ז) עמ' 79-83 ובפרט, עמ' 82.
14. ראה מועדי הרב שם, עמ' 227 הערה 3.
15. ארץ חמדה א' (תשמ"ח), עמ' פח-צ.
16. ולכן איסור ערלה הוא מדאורייתא בזמן הזה אף שבטלה הקדושה.

ד. איסור הנאה בערלת חו"ל

נאמר במשנה¹⁷, שאתרוג של עיר הנידחת ושל ערלה פסול, ומבואר בגמרא שאתרוג של עיר הנידחת נחשב כ'כיתותי מיכתת שיעוריה' ולגבי אתרוג של ערלה יש מחלוקת אם נפסל בגלל שאין בו היתר אכילה או בגלל שאין בו דין ממון. הרב ישעיהו מטרנאני (הראשון) בתוספות רי"ד (שם) שואל מדוע לא הסתפקה הגמרא בטעם האמור לגבי עיר הנידחת, הרי גם ערלה אסורה בהנאה ומיועדת לשריפה. ועל כך הוא מתרץ שדברי המשנה מתייחסים לערלה סתם וכוללים גם ערלה בחו"ל, וזו אינה אסורה בהנאה; וזו לשונו:

ונ"ל לתרץ דהאי ערלה סתם קתני ואפילו בחוצה לארץ שאינה אסורה אלא באכילה ולא בהנאה כדאמר' בפ"ק דקידושין **שהלכה למשה מסיני הוא** דנראה אסורה וספיקה מותרת וכדאמר' התם ספק לי ואנא איכול הילכך לאו לשריפה קיימי שהרי מוכרה לחבירו ואינו מודיעו שהיא ערלה ומותר בה להכי מפרש טעמא לפי שאין בה היתר אכילה...

וכן כתב נכדו הרי"א¹⁸ (רבינו ישעיהו בן אליה [אחרון]) בפסקיו (קידושין פ"א):¹⁸
פירות ערלה בארץ ישראל אסורין מן התורה אפילו בהנאה ואפי' הספק שלהם אסור ובחוצה לארץ וודאן אסור מדברי סופרים וספיקן מותר לכתחילה...
וכן בהמשך (סוף פ"ב):

המקדש באיסורי הנאה אינה מקודשת... וכן אם קידשה בערלה ובכלאי הכרם בארץ ישראל שאיסורן איסור הנאה...

ובספר 'תורת הארץ'¹⁹ מאריך להוכיח שלדעת רוב הראשונים למדנו מהלכה למשה מסיני, שערלה בחו"ל אסורה כדין ערלה בארץ ישראל, ולכן אסורה אף בהנאה. הוא מביא לכך כמה ראיות וביניהן, שמבואר בגמרא²⁰, שבצלף של ערלה זורק את האביונות, ומדובר שם בחו"ל, ואם נאמר שערלה בחו"ל מותרת בהנאה מדוע יש לזרוק אותן, למה לא יהנה מהן כדין. ועוד מביא ראיה מן הגמרא²¹, שגבינות עכו"ם אסורות מפני שמעמידים אותן בשרף ערלה, ומכאן שאסור ליהנות מן הערלה בחו"ל. אמנם כותב הרב קליערס (תורת הארץ שם), שרי"ד ורי"א²² סוברים שערלה בחו"ל אינה אסורה מהלכה למשה מסיני אלא מדרבנן בלבד ולכן הקלו בהנאתה, אך קיי"ל כדעת רוב הראשונים שהיא אסורה מהלכה למשה מסיני.²² אמנם צ"ע כי בדברי הרי"ד שמובא לעיל, מפורש שערלת חו"ל היא הלכה למשה מסיני, ואף על פי כן הוא סובר שהנאתה מותרת.

17. משנה, סוכה לה ע"א.

18. פסקי ר' ישעיה אחרון, מכון התלמוד הישראלי, עמ' קסג אות ו; וכן הביא בשלטי הגיבורים משמו, קידושין סוף פ"א.

19. ספר תורת הארץ, פרק ט אות ו-יב.

20. ברכות לו ע"א.

21. עבודה זרה לה ע"ב.

22. וע"ע במש"כ מו"ר הגר"י אריאל, אמונת עתיך 53 (תשס"ג), עמ' 31-32.

סיכום

לגבי המסקנה לדינא - צ"ע, אך יש בהחלט סברות להתיר בנדון דידן. (1) לא ברור לגמרי שהעלים של צמח הנפוליטוס נחשבים הפרי. (2) כיוון שייעוד הצמח הוא לקוסמטיקה, ייתכן שיש להחשיב זאת כנוטע לסייג. זאת כמובן בהנחה שאכן ייעוד הצמח הוא לקוסמטיקה, אך אם כוונת הנוטע היא גם לשווק את העלים לאכילה, יש להחמיר כי בוודאי אינו כנוטע לסייג.²³ (3) אם הגידול הוא בדרום הערבה, ייתכן שחלק זה נחשב כחו"ל, וייתכן שיש לסמוך על הדעות הסוברות שאין איסור הנאה בערלת חו"ל.

23. חזו"א, דיני ערלה ס"ק יא.